

ODKRIVANJE KORENIN INFORMACIJSKE DRUŽBE: KNJIGA KOT MATERIALNI OBJEKT IN KOMUNIKACIJSKO SREDSTVO

Miha Kovač

Oddano: 24.09.2001 – Sprejeto: 12.10.2001

Pregledni znanstveni članek

UDK 029.7 : 007

Izvleček

Članek analizira knjigo kot komunikacijsko sredstvo, s posebnim poudarkom na spremembah, ki jih je v evropski civilizaciji v 15. in 16. stoletju povzročil izum tiska. Članek pokaže, da se je kultura tiska od rokopisne kulture ločila predvsem po bistveno večji količini podatkov, ki jih je imela na voljo, in po načinih, na katere so tedanji intelektualci dostopali do teh podatkov. Večja količina podatkov je v temelju spremenila način intelektualnega življenja, saj se izobražencem ni bilo več treba ukvarjati z ohranjanjem znanja s pomočjo memoriranja ali prepisovanja; namesto tega so se lahko posvetili primerjanju in proučevanju dostopnih gradiv. Sprememba v načinu odnosa do podatkov je bila tolikšna, da lahko govorimo o informacijski revoluciji, ki je bila hkrati eden izmed predpogojev razsvetljenskih in reformacijskih gibanj v tedanji Evropi. Analiza zgodovinskega nastanka knjižnega založništva nam zato omogoča razumevanje korenin, ne samo sodobnih informacijskih družb, ampak tudi temeljev zahodne civilizacije. Poznavanje zgodovine knjige in knjižnega založništva je s tega zornega kota izjemno pomembno za vse, ki se poklicno ukvarjajo s knjigo, hkrati pa postaja nepogrešljiv del humanističnih in družboslovnih študij.

Ključne besede: knjiga, komunikacijsko sredstvo, informacijska revolucija, založništvo, tisk

Review article

UDC 029.7 : 007

Abstract

The article examines the book as a communication device. It analyses the impact of the invention of print on the European civilization in the 15th and 16th century. Drastically larger amount of available data and new ways of data retrieval were the main differences between cultures of print and medieval manuscript culture. In other words, »post-Gutenberg« European scholars and clerics dealt with much larger amounts of available information than their predecessors. Even more, preservation of data with memorizing and copying manuscripts was substituted by comparison of data. As a result, patterns of intellectual life were drastically changed. As such, consequences of the invention of print could be considered as an information revolution, which was one of the main preconditions of European enlightenment and reformation movements. With analysing the beginnings of book publishing, one thus analyses the roots of contemporary information societies. From this point of view, book and publishing history becomes an integral part not only of education of book professionals, but also of humanities and social studies.

Key words: book, communication device, information revolution, publishing, print

KOVAČ, Miha: Discovering the roots of information society: book as material object and communication device. Knjižnica, Ljubljana, 45(2001)3, xx-xx

1 Zgodovina knjige kot nova znanstvena disciplina

Proučevanje zgodovine knjige kot materialnega objekta ima v zahodni civilizaciji razmeroma kratko tradicijo. Prvi resnejši poskusi slej ko prej segajo v 19. stoletje, ko se v Angliji razvije analitična bibliografija, podobni poskusi pa se zelo hitro pojavijo še v Nemčiji in Franciji. Tovrstne študije, ki so svoj domicil našle predvsem v revijah *The Library* in *Borsenblatt fuer den Deutschen Buchhandel*, so se praviloma ukvarjale s tistimi knjigami, ki so zaradi takih ali drugačnih razlogov odstopale od običajnih standardov knjižne proizvodnje, oziroma so se ohranile le v nekaj izvodih. Ta dejavnost je imela svoje ekonomsko zaledje v bibliofilskem zbiranju in preprodajanju redkih knjig. Pomemben obrat v pristopu do zgodovine knjige se je zgodil sredi 20. stoletja, ko se je v Franciji pojavila tako imenovana *Nouvelle Histoire*, ki je v središče svojega zanimanja postavila zgodovino vsakdanjega življenja. Znotraj takega pristopa je knjigi, to je načinu njene materialne produkcije in distribucije, ter načinom branja v vsakdanjem življenju ljudi v različnih zgodovinskih obdobjih, pripadlo več kot častno mesto. Posledično se je zanimanje za redke knjige in posebne, bibliofilske izdaje umaknilo v drugi plan, v ospredje pa so stopile na »običajen« način založene in proizvedene knjige, ter način, na katerega so jih brali navadni ljudje. Pionirsko delo na tem področju sta opravila Lucien Febvre in Henry-Jean Martin s svojo študijo *L'Avenir du Livre*. Iz te tradicije je izšel tudi ameriški zgodovinar knjige Robert Darnton, ki je - poleg nekaj izjemno odmevnih študij o načinu produkcije in porabe knjige v času francoske revolucije - v kratkem eseju *What is the History of Books* razvil model komunikacijskega kroga knjige in ga predlagal kot enega izmed možnih metodoloških pristopov k proučevanju branja in knjižnega založništva. Ta model je postal danes osrednji pripomoček vseh, ki se ukvarjajo z analizami knjige kot posebnega materialnega objekta in komunikacijskega sredstva s sebi lastno zgodovino.

K čemur velja dodati še to, da je med analitiki knjige in informacijske družbe posebne pozornosti deležen obrat, ki ga je v 15. stoletju v celotno delovanje zahodne civilizacije prinesel izum tiska. Pionirsko delo na tem področju je opravila ameriška zgodovinarica Elisabeth Eisenstein s svojo izjemno obsežno študijo *Printing press as an Agent of Change*. Njene raziskave so danes dobile dodatno težo zato, ker med nekaterimi analitiki informacijskih družb prevladuje prepričanje, da je bilo knjižno založništvo prva industrija informacij – in ker danes živimo v informacijski družbi, je razumevanje geneze in zgodovine knjižnega založništva ključ za razumevanje nastanka sodobnih informacijskih družb.

Tako lahko današnje analitično ukvarjanje z zgodovino knjige opredelimo kot dvosmerno: po eni strani prevladujejo zgodovinske študije povsem konkretnih knjižno-založniških pojavov v posameznih zgodovinskih obdobjih, ki pa ravno zaradi zavesti o pomenu in vlogi knjižnega

založništva pri razvoju informacijske družbe nimajo statusa ezoteričnih zgodovinskih študij, zanimivih za zgolj ozek krog ljudi, ampak se posredno navezujejo na širši sklop analiz sprememb, ki so jih mediji – samostojno ali pa v navezavi drug na drugega – v različnih časovnih obdobjih povzročali v človeških družbah. Na tovrstne analize pa se nato navezujejo številne sociološke ali kulturološke študije, ki se ukvarjajo z analizami statusa in razširjenosti knjige v sodobnih družbah.

Oba pristopa se seveda prepletata, tako da ljudje, ki se danes na evropskih in ameriških univerzah ukvarjajo s proučevanjem knjige kot medija, svoje polje delovanja razmeroma pogosto označujejo kot knjižne študije (book studies)¹. V pričujočem besedilu bomo podrobneje opredelili zgoraj omenjene metodološke pristope, opozorili na njihove notranje meje, in pokazali na praktičen pomen knjižnih študij pri izobraževanju ljudi, ki se na tak ali drugačen način ukvarjajo s produkcijo, hranjenjem, pridobivanjem ali posredovanjem informacij. V zaključku pa nas bo zanimala organizacija proučevanja knjig pri nas in v svetu in nekateri razlogi, zaradi katerih ima to početje pri nas še dodatno težo.

2 Robert Darnton in komunikacijski krog knjige

Čeprav smo komunikacijski krog že podrobneje opisali drugje (Kovač, 2000), naj tu še enkrat spomnimo, da ga je Darnton razvil predvsem zato, ker se je tako pri zgodovinskem kot pri sociološkem proučevanju knjige prepletala množica različnih pristopov, med katerimi ni bilo nobene skupne točke. Tako so denimo preučevalci knjige v preteklosti in sedanjosti zbirali statistike, proučevali avtorsko pravo, rokopise in zgodovino založb, za povrh pa so jih zanimali še procesi, ki so se dogajali v glavah bralcev, ter načini, na katere ljudje v različnih družbah in obdobjih prodajajo in kupujejo knjige. Analiza načina porabe in produkcije knjige v različnih časovnih obdobjih je zato zahtevala natančno poznavanje »zgodovine knjižnic, založništva, črk, papirja in branja« (Darnton, 1990, str. 110). Ker je vsaka od teh disciplin imela svoje metodološke posebnosti in značilnosti, ki so se med sabo pomembno razlikovale, se je tak pristop k raziskovanju knjige izkazal kot izjemno zapleteno početje, zaradi česar je, pravi Darnton, tovrstne zgodovinarje knjige hitro prijelo, da bi se v slogu svojih predhodnikov iz 19. stoletja »znova zaprli v knjižnico in tam v miru še naprej šteli vodne znake v redkih izdajah starih knjig (Darnton, 1990, str 110)«. Vendar pa je bila rešitev te metodološke zagate razmeroma enostavna in elegantna: paleta tako različnih visoko specializiranih disciplin in pristopov, ki jih je povezoval le skupen objekt proučevanja, pravi Darnton, nam o knjigi ne bi povedala nič vse dotlej, dokler je ne bi povezali s skupnim modelom, s katerim bi analizirali način, na katerega knjige nastajajo in se potem v

¹ Za proučevanje zgodovine knjige je izjemno pomembno združenje SHARP (Society for the History of Reading, Authorship and Publishing), ki poleg revije Book History drži roko tudi nad izjemno živahno spletno stranjo (<http://www.sharpweb.org/>). Združenje je imelo leta 2001 že več kot 1200 članov iz vsega sveta, prireja pa tudi izjemno živahne letne konference (izmenično v Evropi in Ameriki), na katerih s svojimi referati sodeluje nekaj sto članov.

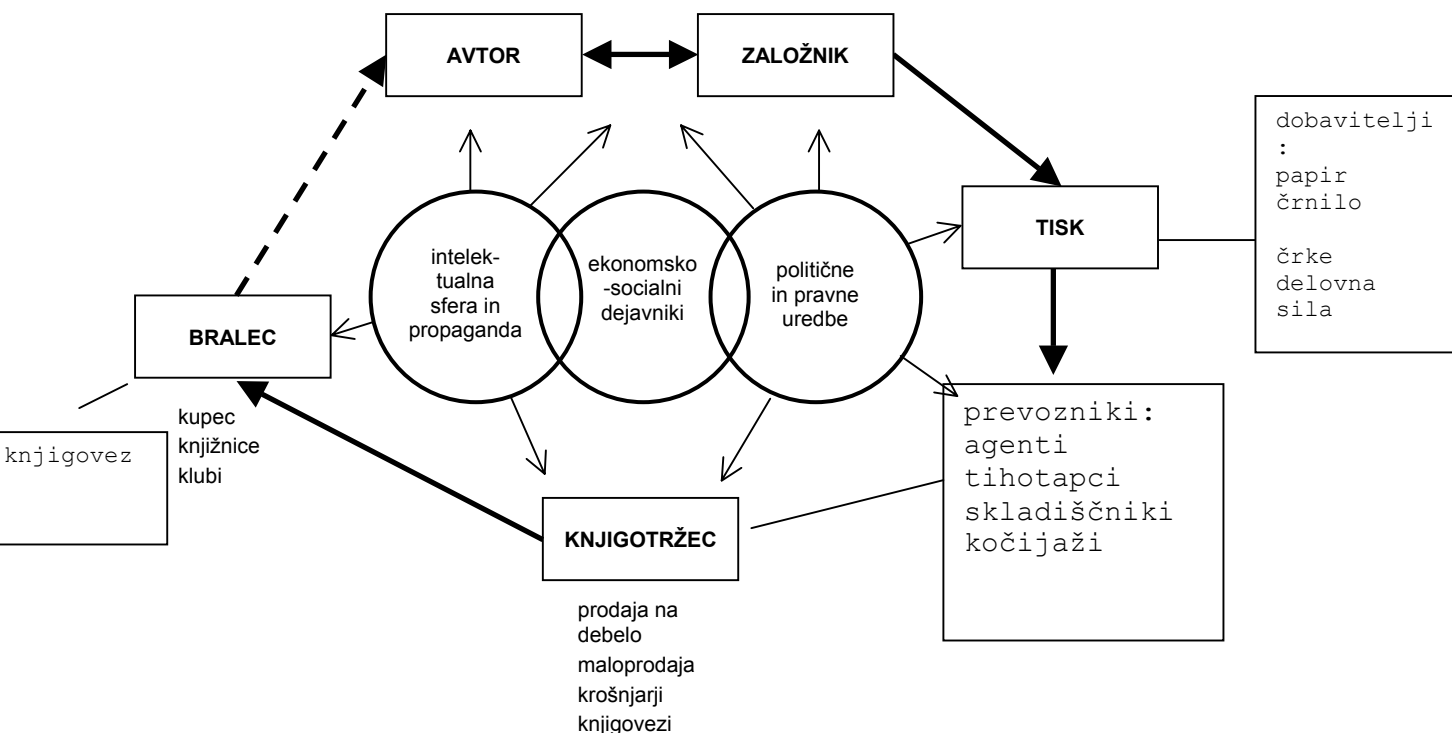
različnih časovnih obdobjih širijo skozi družbo. Pri tem je seveda jasno, da »so se od izuma premičnih črk naprej pogoji skozi prostor in čas tako spreminjali, da bi bilo nelogično pričakovati, da bi v 'biografijah' vseh knjig odkrivali enake vzorce. Toda, načeloma imajo vse tiskane knjige podoben življenjski krog. Opišemo ga lahko kot komunikacijski krog knjige, ki teče od avtorja do založnika (če njegove vloge ne prevzame knjigotržec), tiskarja, distributerja, knjigarnarja in bralca« (Darnton, 1990, str. 111). Zgodovina knjige, še dodaja Darnton, »se ukvarja z vsako fazo tega procesa in procesom kot celoto, z vsemi njegovimi različicami, ki so se pojavile v različnih časovnih obdobjih in v različnih družbah, in z vsemi razmerji, ki jih je vzpostavil z drugimi socialnimi, ekonomskimi, političnimi in kulturnimi sistemi v okolju, ki ga obdaja« (Darnton, 1990, str. 111). Tak pristop je še toliko bolj pomemben zato, ker se analitiki knjige pogosto poglobijo le v en segment komunikacijskega kroga knjige, in ga proučujejo z njemu imanentno metodologijo, pri tem pa povsem izgubijo občutek za način, na katerega je knjiga vpeta v svoje širše okolje. Drugače povedano, če delov komunikacijskega kroga ne povežemo v celoto, se raziskovanje zgodovine knjige lahko razbije »v množico ezoteričnih disciplin, ki jih bo ločevalo medsebojno nerazumevanje in pa raziskovalne tehnologije, ki jih bodo lahko razumeli le posvečeni« (Darnton, 1990, str. 111) - tak parcialen pogled na knjigo pa že v izhodišču ne bo mogel razumeti, zakaj in kako ta deluje kot komunikacijsko sredstvo.

2.1 Spremembe v komunikacijskem krogu knjige

Na drugem mestu smo opozorili na prednosti, ki jih ta model prinaša pri razumevanju sprememb, ki jih v razmerju do klasičnega knjigotrštva prinaša elektronsko založništvo (Kovač, 2000). Tokrat pa velja opozoriti še na to, da komunikacijski krog knjige kot model ni omogočil le bolj holističnega pogleda na knjigo kot komunikacijsko sredstvo, ampak je z njim postalo možno tudi bistveno bolj nazorno razumevanje sprememb v proizvodnji in porabi knjige v različnih časovnih obdobjih. Darnton je namreč uporabnost svojega modela ponazoril s povsem konkretno analizo založniške zgodovine Voltairevih Questions sur L'enciclopedie iz druge polovice 18. stoletja (glej sliko 1!) (Darnton, 1990, str. 113-125). Če bi ta model prenesli v druga časovna obdobja, bi slej ko prej ugotovili, da je v grobem ostajal ves čas enak, spremembe v njegovih posameznih segmentih pa so bile natančen odsev posledic, ki so jih v način širjenja in proizvodnje knjige prinesli nekateri tehnološki izumi. Tako je denimo v 19. stoletju, ko so izumili knjigoveške stroje, in so knjigarnarjem nehali dobavljati knjige v tiskarskih polah, knjigoveški postopek prenehal biti opravilo, ki so ga pri knjigovezih naročali knjigarnarji ali celo individualni kupci knjig, ampak je vezava knjig postala del tiskarskega postopka. S tem se je knjigoveški postopek iz spodnjega levega kvadrata »preselil« v kvadrat na skrajni desni komunikacijskega kroga. Še bolj drastično usodo je seveda doživel poklic stavca, ki je z izumom računalnikov in namiznega založništva izumrl, njegovo vlogo pa je prevzel avtor, ki je s tem, ko je svoje besedilo pisal v digitalni formi, hkrati že »stavil« rokopis. Lahko bi

torej rekli, da se je »stavec« iz skrajno desnega preselil v zgornji, tako rekoč »začetni« kvadrat komunikacijskega kroga knjige.

Slika 1: Darntonov komunikacijski krog

Vendar se z razvojem tiskarske tehnologije, distribucijskih sredstev in bančništva posamezni postopki, potrebni za izdelavo knjige, niso le selili iz enega segmenta kroga v drugega. Nekateri segmenti komunikacijskega kroga so se skozi čas spremenili tako rekoč do neprepoznavnosti, s tem pa se je seveda spreminjal tudi način njegovega delovanja. Na splošno bi lahko rekli, da se je krog skozi čas vrtel vedno hitreje, hkrati pa se je radikalno povečala količina knjig v njem. Tako so denimo v 18. stoletju knjige iz švicarskih tiskarn (kjer so tiskali naslove, ki so bili v predrevolucijski Franciji prepovedani, mednje pa so seveda spadala tudi vsa Voltairova dela) do kupcev v Franciji prek Alp ali pa po Roni in po Sredozemskem morju v najboljšem primeru potovale mesec dni. Vendar so bile tako hitre dostave redke: naročilo Voltairevih Questions, ki ga v svoji študiji obravnava Darnton, je od Neuchatela v Švici do Montpellierja v Franciji potovalo skoraj štiri mesece, od 9. decembra 1771 do zadnjih dni marca 1772 (Darnton, 1990, str. 121). Tako dolg potovalni čas je bil seveda potreben tudi zato, ker je bilo knjige do knjigarnarja v Franciji treba tihotapiti (ki jih je potem seveda prodajal pod pultom²).

² Vendar pa tedanja sredstva nadzora očitno niso bila tako učinkovita kot sodobna, saj Darnton poroča, da so denimo Questions prodajali po vsem Montpellierju. Več o tem gl. Darnton 1990, str. 118.

Podobno dolg je bil tudi proizvodni čas knjige. Tiskarska tehnologija je namreč prve prave radikalne spremembe doživela šele na začetku 19. stoletja, dotlej pa so bili tiskarski stroji le nekoliko izboljšane različice Gutenbergovega izuma. Slednji je za to, da je postavil in natisnil svojo 42-vrstično biblijo, potreboval približno leto dni, pri čemer se je v njegovi delavnici s stavljenjem in tiskanjem ukvarjalo šest stavcev in dvanajst tiskarjev (Kapr, 1995, str. 166-67)³. Darnton sicer ne navaja, koliko je trajal tisk Voltarovih Questions, vendar v svoji študiji o izdaji celotne francoske Enciklopedije poroča, da so posamezno knjigo tiskarsko pripravljali po nekaj mesecev (Darnton 1979, str. 38-82). Zato lahko domnevamo, da so tudi Voltairove Questions tiskali nekaj mesecev, kar je – glede na manjši obseg knjige – približno toliko, kot je za posamezno stran porabil Gutenberg.

Če seveda te časovne dimenzije primerjamo s sodobnimi globalnimi knjižno-proizvodnimi operacijami, so razlike naravnost drastične. Sam fizični postopek stavljenja je, kot že rečeno, s pojavom računalnikov v celoti odpadel, usposobljen knjižni oblikovalec pa lahko na računalniku prelomi nekaj sto strani nezapletenega besedila v enem dnevu. V zadnjih petih letih se je razvila tehnologija tiska po naročilu (Print-on-Demand, kratko PoD), ki omogoča fizično izdelavo enega izvoda knjige že v nekaj minutah⁴, in to po isti tiskarski ceni na izvod, kot če bi tiskali nekaj tisoč izvodov knjige. Po drugi strani lahko s sodobnimi rotacijskimi in knjigoveškimi tiskarski stroji izdelamo sto tisoč knjig v nekaj dneh. Nekdanje krošnjarje, tihotapce in prevoznike, ki so knjige s pomočjo konj ali ladij tovorili z enega konca Evrope na drugega, so zamenjali sodobni ladijski, cestni ali celo letalski kontejnerski prevozi. Še več, s pojavom interneta so se knjigarne z nekaj milijoni naslovov znašle dobesedno na mizah tistih kupcev, ki imajo doma ali v službi osebni računalnik – ne samo s pomočjo pošte, ampak tudi na račun privatnih distribucijskih podjetij (kot je denimo DHL) pa lahko knjige v nekaj dneh pridejo tudi do deset tisoč kilometrov oddaljenih kupcev. Po izkušnjah avtorja teh vrstic je denimo britanski Amazon.uk svoje kupce v Sloveniji sposoben oskrbeti v nekaj dneh, ameriški Amazon.com pa v nekaj tednih – tudi ta čas pa se s pomočjo (sicer bistveno dražje) dostave s pomočjo DHL lahko zmanjša na nekaj dni.

Morda najbolj nazoren zgled sprememb, ki so se v zadnjih letih 20. stoletja zgodile v načinu proizvodnje in porabe knjig, pa predstavljajo založniki, ki omogočajo izdajanje knjig v samozaložništvu⁵. Ti svojim strankam v nekaj izvodih v nekaj dneh izdajo z ISBN-jem opremljeno knjigo, za povrh pa jim posredujejo tudi lektorske in uredniške usluge, ter jim v skladu z ameriško

³ Celoten proizvodni čas je bil seveda daljši, ker je Gutenberg moral izdelati tudi vse tiskarske pripomočke, njegovi nasledniki pa so jih že sto let kasneje lahko kupovali ali naročali na trgu.

⁴ Več o tem gl. Print-on-Demand: A Technological Revolution at the service of Cultural Diversity, Provisional Proceedings of the First International Workshops for Professionals (Strasbourg, 20-21 January 2000).

⁵ Posebej zanimivi sta podjetji Universal Publishers (<http://www.upublish.com/upb04a.htm>) in Xlibris (<http://www1.xlibris.com/>).

avtorsko-pravno prakso uredijo tudi avtorske pravice⁶. A to še ni vse: ker imajo nekateri od teh založnikov pogodbo z Amazon.com, je tako narejena knjiga na voljo vsem, ki kupujejo v tej spletni knjigarni. To seveda pomeni, da lahko vsak, ki na kateremkoli koncu sveta napiše knjigo v angleščini, ter ima kreditno kartico, računalnik in dostop do interneta, svojo knjigo izda v nekaj dneh - in jo potem prek spletne knjigarne ponudi vsem, ki imajo dostop do njenih spletnih strani. Še bolj nazorno povedano, že nekaj dni zatem, ko bi se denimo v Pretoriji živeči avtor odločil, da v samozaložništvu izda knjigo, bi bila ta lahko na voljo v eni izmed največjih svetovnih spletnih knjigarn, v Ljubljani živeči kupec pa bi jo lahko v rokah držal že po nekaj tednih (ali dneh, če kupec ne bi bil pretirano varčen in bi si privoščil dražjo, a bistveno hitrejšo obliko dostave).

Če je torej knjiga od švicarskega založnika do francoskega kupca v 18. stoletju potovala nekaj mesecev, pride danes »rokopis« s pomočjo elektronske pošte od južno-afriškega avtorja do ameriškega založnika v nekaj sekundah, natisnjena knjiga od ameriškega založnika do slovenskega kupca pa s pomočjo hitre pošte v nekaj dneh; in če je bilo ob koncu 18. stoletja za nekaj sto kilometrov poti potrebnih nekaj mesecev, je ob koncu 20. stoletja za nekaj deset tisoč kilometrov – skupaj s proizvodnim časom – potrebnih nekaj dni. Ker se podobna raba sodobnih komunikacijskih tehnologij ter distribucijskih in plačilnih sredstev nezadržno širi tudi v neangleške knjižne kulture⁷, lahko upravičeno domnevamo, da bo v naslednjem desetletju v tehnološko razvitih državah knjigo lahko izdal in tržil vsak, ki bo to želel. Zato ne čudi, da so založniki že leta 2000 na konferenci ob londonskem knjižnem sejmu ugotavljali, da se bo število izdanih knjig v prvem desetletju 21. stoletja vsaj podvojilo, obratno sorazmerno s tem pa se bodo pomembno manjšale njihove naklade (Bookseller, 10. marec 2000).

A ne glede na vse te spremembe je ostalo komunikacijsko potovanje knjige skozi družbo še vedno podobno tistemu pred dobrimi dvesto leti: če želi avtor s svojim besedilom doseči svoje bralce, mora tako kot nekoč tudi danes najti založnika oziroma tiskarja, ki z lastnim podjetniškim angažmajem in s pomočjo tiskarske tehnologije poskrbi za spremembo besedila v knjižno formo. Tako kot v Voltairovih časih temu seveda sledi distribucija knjige po vseh tistih kanalih (knjigarniških, knjižničnih, klubskih...), ki bralcu omogočajo, da najde tisto, kar išče; in tudi danes se ti za pomoč pri izbiri zatekajo v knjižnice ali se povezujejo v knjižne klube ali bralne krožke. Razlika slej kot prej ostaja le v tem, da se zaradi tovrstnega naraščanja števila izdanih naslovov

⁶ Celoten postopek poteka tako, da avtor po elektronski pošti besedilo pošlje založniku, ki ga potem prelomi; če avtor predhodno želi lektorski ali uredniški pregled besedila, ponuja spletna stran Universal publishers napotitev na spletno stran, kjer nudijo svoje usluge različni lektorji in uredniki. Prelomljeno besedilo lahko avtor potem pregleda kar prek interneta, »založnik« pa mu ga potem natisne s pomočjo tehnologije, ki omogoča tisk po naročilu. Ob primernem plačilu naročniku uredijo ISBN, poskrbijo za certifikat o avtorskih pravicah, kot to predvideva ameriški način urejanja avtorskih pravic, in pošljejo izvod tako narejene knjige v kongresno knjižnico v Washingtonu.

⁷ Švedski pisatelji so si tovrstne usluge denimo organizirali preko spletne strani

povečuje število knjig, ki do svojih bralcev nikoli ne pridejo – ali pa pridejo v izjemno omejenem številu.

Tu se seveda ne bomo spuščali v analizo širših socioloških, socialnih, kulturnih in poslovnih posledic, ki jih bo tak razvoj imel na planetarni in mikro ravni. Samo mimogrede naj omenimo, da bo po našem mnenju padanje naklad in večanje števila izdanih naslovov zahtevalo redefinicijo poslovne filozofije klasičnih knjižnih založnikov, ki so doslej svojo ekonomiko praviloma gradili na maksimiranju naklad izdanih knjig, hkrati bo zaradi tako povečane količine dostopnih informacij postalo še bolj pomembno delo tistih, ki bodo uporabniku pomagali, da se bo znašel med njimi. Drugje smo opozorili tudi na domnevo, da skozi tovrstne procese ne bo pridobilo na teži le delo knjižničarjev, ampak tudi uredniško-seleksijski procesi v založbah, ki bodo s svojo blagovno znamko jamčile za vsebino in kvaliteto izdanih knjig (Kovač, 2000). Za našo tokratno rabo pa je pomembno predvsem opozorilo, da bi brez Darntonovega modela bistveno težje razumeli naravo sprememb, ki so se pri produkciji in porabi knjige zgodile v zadnjih nekaj sto letih – še manj pa bi bilo očitno, da so bili tako v 18. kot v 20. stoletju ne glede na vse, kar je prinesel tehnološki razvoj, avtorji, bralci, založniki, tiskarji in distributerji knjig povezani s podobnim komunikacijskim modelom. Zato je vrednost Darntonovega modela vsaj dvojna, analitična in didaktična: če po eni strani knjigo vzpostavlja kot komunikacijsko sredstvo, ki ga je možno analitično in primerjalno raziskovati v različnih prostorih in časih, nam po drugi omogoča dovolj jasno razumeti celoten proces širjenja knjige skozi družbo in pomeni zato odlično izhodišče za oblikovanje študijskih načrtov za področje študija o knjigi.

Seveda pa razumevanje knjige kot komunikacijskega sredstva in materialnega objekta ne bi bilo popolno, če ne bi vsaj poskusili razumeti narave spremembe, ki jo je glede prenosa informacij v zahodni civilizaciji povzročil nastanek tiska. V ta namen se bomo za hip ustavili še pri študiji ameriške zgodovinarke Elisabeth Eisenstein.

3 Tiskarski stroj kot agent družbenih sprememb

Elisabeth Eisenstein se v svoji izjemno obsežni študiji ukvarja z vplivom izuma tiska na spremembe, ki so se v evropskem načinu mišljenja in delovanja zgodile s pojavom reformacije in renesanse. Njena osnovna teza je, da so se s pojavom tiska v 15. stoletju v temelju »spremenile metode zbiranja podatkov, s tem pa tudi sistemi za njihovo shranjevanje in pridobivanje ter komunikacijske mreže, ki so jih uporabljale skupnosti izobražencev v tedanji Evropi« (Eisenstein 1997, str. XVI). Prva in že na prvi pogled očitna razlika med »predgutenbergovskimi« in »pogutenbergovskimi« izobraženci je bila po njenem že v količini informacij, ki so jih prvi in drugi imeli na voljo: če so srednjeveški izobraženci morali potovati od samostana do samostana, da so v tamkajšnjih knjižnicah lahko prišli do pomembnih antičnih ali srednjeveških del, so njihovi

nasledniki v zgodnjem novem veku po izumu tiska vsa ta dela v tiskani obliki lahko zbrali v svoji domači knjižnici. Ko razmišljamo o takih filozofih, kot je bil denimo Michel de Montaigne, piše Elisabeth Eisenstein, je treba upoštevati, da je »v svojem stolpu v Bordeauxu v nekaj mesecih lahko pregledal več knjig, kot so jih učenjaki pred njim videli v vsem svojem življenju, ki so ga preživeli na potovanjih«. Njegov pogled na tisto, čemur danes pravimo evropska duhovna dediščina, je bil zato že v izhodišču drugačen kot pri njegovih predhodnikih: »Ko skušamo razložiti, zakaj je Montaigne v delih, ki jih je bral, opazil višjo stopnjo 'konfliktnosti in razlik' kot srednjeveški komentatorji v zgodnejših obdobjih«, piše Eisensteinova, »bi bilo vsekakor treba kaj reči tudi o tem, da je imel pri roki neprimerno večjo količino besedil« (Eisenstein, 1997, str. 74).

Vendar razlika ni bila samo v količini. Vsaj tako pomembno je bilo tudi dejstvo, da so s pojavom tiska besedila postala standardizirana in fiksirana. Čeprav so tudi v srednjeveških skriptorijih storili pomemben korak k standardizaciji besedil z odločitvijo, da bodo prepisovali le natančno pregledana in s strani cerkvenih ali univerzitetnih avtoritet odobrena besedila, je bila proizvodnja identičnih kopij zanje še vedno nedosegljiv cilj. Še več: od izvoda do izvoda so se razlikovale tudi napake, ki so jih – bodisi zaradi površnosti, včasih pa tudi zaradi svojevoljnosti - zagrešili prepisovalci. Ne glede na to, kako strogo so nadzorovali srednjeveške pisarje, pravi Eisensteinova, »je bilo nemogoče, da bi ti storili 'standardizirano' napako, zaradi kakršne so denimo leta 1631 sodno preganjali tiskarje tako imenovane 'pregrešne biblije'⁸«. Še bolj natančno rečeno, temeljna 'kvaliteta' tiskarskih stavčnih napak je bila v tem, da niso bile unikatne, in so za razliko od pisarjevih po svetu krožile v nekaj tisoč identičnih primerkih – če pa je na ta način med bralci krožila napaka, jo je seveda opazilo več parov oči. Poleg tega je bilo popravek med bralce mogoče poslati z enakimi sredstvi kot napako. »Samo dejstvo, da so se v knjigah začela pojavljati errata, je kazalo na povsem novo zmožnost natančnega odkrivanja napak v besedilih, in pošiljanja informacije o teh napakah med množico po različnih območjih tedanjega sveta raztresenih bralcev« (Eisenstein, 1997, str. 81) ali, kot piše Roger Sarton, tisk je prvi medij, ki je omogočil »objavo več tisoč povsem enakih primerkov besedila, ki so ob tem postala dostopne kjerkoli« (cv: Eisenstein, 1997, str. 81).

A to še ni bilo vse. Skozi 16. stoletje se je v knjigah začela pojavljati paginacija (Febvre in Martin, 1998, str. 88-89), ki je omogočila natančno citiranje, knjige pa so začele dobivati tudi naslovnice z osnovnimi podatki o založniku in izdaji, kar je pomembno poenostavilo njihovo katalogiziranje. Posledice takega razvoja so bile dvojne: »čeprav zgodnje tiskarske metode še niso omogočale izdajanja takih standardnih izdaj, kot jih poznajo sodobni znanstveniki«, piše Eisensteinova, »so bile te vendarle dovolj uniformne, da so si učenjaki iz različnih dežel lahko polemično dopisovali o istem citatu« (Eisenstein, 1997, str. 80-81). Hkrati s tem so začele nastajati prve enciklopedije, indeksi in knjižni katalogi, ki so temeljili zgolj na uporabi abecednega reda: čeprav so ga poznali tudi v srednjem veku, je bilo namreč abecedno razvrščanje v knjižnicah, katalogih in knjigah

⁸ V njej so namreč v eni od božjih zapovedi izpustili besedico 'ne'. Več o tem glej Eisenstein, 1997, str. 80.

razmeroma redko (uporabili ga denimo niso niti v *Catholiconu*, eni največjih srednjeveških enciklopedij). Zato so si v srednjeveških knjižnicah pomagali z zelo različnimi sistemi urejanja knjižničnih katalogov, od katerih so bili nekateri zaradi lažjega memoriranja celo v verzih – vsem pa je bilo skupno predvsem to, da je vsaka knjižnica razvila svoj sistem katalogiziranja, ki je imel s sistemi v drugih knjižnicah praviloma malo skupnega, kar je njihovim uporabnikom seveda oteževalo iskanje. »Vedno večjo uporabo abecednega reda tako pri indeksiranju kot v knjižnih katalogih«, piše Eisensteinova, »gre pripisati vedno širši uporabi papirja, ki je pomembno pocenil pripravo kataložnih lističev«. Vendar to samo po sebi seveda še ni sililo knjižnic k temu, da bi standardizirale načine katalogiziranja: ključen obrat se je po njenem mnenju zgodil po izumu tiska, ko so se začeli pojavljati prodajni knjižni katalogi, »namenjeni bralcem zunaj knjižničnih zidov, hkrati pa je postalo možno v nekaj sto izvodih razmnožiti tudi indeks, sestavljen za posamezno besedilo. Do tega, da bolj sistematično indeksiranje in katalogiziranje ni postalo samo možno, ampak tudi zelo zaželeno, je torej pripeljala komercialna, tekmovalna narava trgovine s tiskanimi knjigami, podprta s tipografsko standardizacijo« (Eisenstein, 1997, str. 80-81).

Skratka: če je srednjeveški učenjak moral potovati od knjižnice do knjižnice, da je našel knjigo, ki ga je zanimala, pri iskanju posameznih delov besedila pa si ni mogel pomagati ne z indeksom niti z paginacijo, je njegov naslednik po izumu tiska vsa dela, ki so ga zanimala, lahko zbral v svoji sobi, življenje pa mu je še dodatno olajšalo dejstvo, da mu teh knjig še zdaleč ni bilo treba iskati tako intenzivno kot njegovim srednjeveškim kolegom, saj so te, gnane s profitnim motivom svojih založnikov, tako rekoč iskale njega⁹. Še več, ker so se srednjeveški rokopisni prepisi istega besedila med sabo razlikovali, tiskane izdaje istega dela pa so bile enake, opremljene s paginacijo ali celo z indeksom, za povrh pa so prvi trgovci s tiskanimi knjigami uporabljali kataloge, je zaradi tega postalo bistveno lažje tudi iskanje, branje in polemično komentiranje teh del. S tem se je drastično povečala količina informacij v obtoku, to pa je, pravi Eisensteinova, posledično pomembno vplivalo na intelektualno življenje tedanje Evrope.

3.1 Protestantizem, renesansa in tiskarska stiskalnica

Tu seveda nimamo na voljo dovolj prostora, da bi nakazovali vse pomembne konture intelektualnega obrata, ki ga v Evropi 16. stoletja posebljata pojav protestantizma in renesanse. Z

⁹ Dejstvo, da je bilo izdajanje tiskanih knjig že od samih začetkov početje, ki je temeljilo na tržnih osnovah, bi si vsekakor zaslužilo posebno obravnavo. Tako se je denimo že Gutenberg tiska svoje 42-vrstične Biblije lotil kot komercialnega podjetja, še posebej pomenljivo pa je, da se je ta tiskarski projekt končal s sodnim sporom, komu pripada dobiček od tiskarskih izdelkov, natisnjenih na Gutenbergovih strojih – ali Gutenbergu kot izumitelju in tiskarju, ali pa njegovemu partnerju Johannu Fustu kot investitorju. Značilno je, da je tedanje sodišče v Mainzu v celoti dalo prav Fustu. Dodajmo še, da si s tega zornega kota posebne obravnave zasluži tudi dejstvo, da so tisk s premičnimi črkami precej pred Gutenbergom izumili v Koreji, a tam tisk nikoli ni dobil takih razsežnosti kot v Evropi. Mnogi raziskovalci opozarjajo da zato, ker – za razliko od Evrope – v Koreji ni bilo dovoljeno trgovanje z verskimi besedili, in posledično tam ni bilo komercialno-tržnih mehanizmov, ki bi, tako kot v Evropi, gnali razvoj tiska naprej. Več o tem glej Kapr, 1995.

nekaj konkretnimi zgledi bi radi le pokazali, da je tovrstna široka intelektualna revolucija, kot sta jo prinesli ti dve gibanji, postala možna šele z nastankom »kulture tiska«, ki je omogočila nov način zbiranja in posredovanja podatkov, analiz, razmišljanj in estetskih učinkov. S tiskom »so po svetu raztresenim bralcem nenadoma postale dostopne enake risbe z enakimi podnapisi, ti bralci pa so potem njihovim založnikom posredovali svoja razmišljanja in opazovanja. To je omogočila astronomom, zdravnikom, botanikom, zoologom in geografom, da so svoje baze podatkov razširili preko vseh do tedaj znanih meja – celo preko tistih, ki jih je s svojimi izjemnimi viri postavila Aleksandrijska knjižnica« (Eisenstein, 1997, str. 687). Povsem poenostavljeno rečeno, če je za srednji vek veljalo, da je bil to čas, v katerem so tedanji učenjaki naravne pojave razlagali zgolj skozi branje klasičnih in cerkvenih avtoritet, naj bi se z renesanso klasičnim avtoritetam odpovedali in se usmerili v raziskovanje samih pojavov, kar je na koncu tega procesa pripeljalo do nastanka novoveške matematike, fizike, zoologije, kemije in medicine. Toda, pravi Eisensteinova, razmišljanje, da je bil eden izmed temeljev renesanse tovrsten empiricističen premik »od knjig k naravi« je izrazito krivično do srednjega veka, saj so se v njegovih posameznih obdobjih že pojavljali misleci in gibanja, ki so bili po svojem značaju izrazito renesančni. Tako denimo seciranje še zdaleč ni bil izum renesančne medicine, saj ga je Mondino v Bologni začel prakticirati že v 13. stoletju, o svojih postopkih in odkritjih pa je vodil natančno pisno evidenco in o tem pripravil tudi daljše knjižno besedilo. Vendar je bilo tovrstnega pristopa konec po njegovi smrti - in vse do 15. stoletja je ne samo v vsej tedanji učeni Evropi, ampak tudi v Bologni, znova veljalo, da je človeško telo zgolj ilustracija besed, ki so jih že davno prej izrekli učeni možje, študij anatomije pa je s tem seveda znova regresiral v golo ponavljanje fraz in imen različnih delov telesa. Toda v svetu, ki ni poznal tiska, je bilo memoriranje poleg ročnega prepisovanja edini način, s katerim je bilo mogoče ohranjati znanje, skozi vso študijo ponavlja Eisensteinova, zato je logično, da je bila v rokopisni kulturi velika večina energije izobražencev usmerjena v boj proti pozabi in proti kvarjenju podatkov, ki ga je povzročalo prepisovanje. Še natančneje rečeno, v takem svetu je bilo že v izhodišču neizvedljivo, da bi Mondinova spoznanja prišla do širšega kroga zdravnikov, ki bi jih lahko primerjali s svojimi dognanji. Kar seveda pomeni, da je bilo v srednjem veku fizično nemogoče ukvarjati se s popravljanjem, primerjanjem in progresivnim izboljševanjem zbranega znanja, saj tedanja informacijska in komunikacijska infrastruktura kaj takega sploh nista omogočali: tovrsten informacijski preboj je postal možen šele z izumom tiska.

Seveda pa bi se zmotili, opozarja Eisensteinova, če bi predpostavili, da je bilo za razvoj novoveške medicine pomembno tiskanje zgolj takih del, kot je bilo Mondinovo. Srednjeveške medicinske predsodke in znanje je bilo mogoče kritično preseči šele takrat, ko je celoten tedanji korpus znanja »postal fiksiran v tisku«, pravi Eisensteinova, zato se je pravi razvoj novoveške medicine lahko začel šele takrat, ko je bilo srednjeveško medicinsko znanje v tiskani obliki v celoti dano na voljo vsem, ki so se tedaj po evropskih univerzah ukvarjali s preučevanjem človeškega telesa. Šele takrat namreč, ko se je v iste podatke in opise zazrlo več oči, ali pa jih celo empirično preverilo, je

postalo očitno, da v tedaj brezprizivnih besedilih obstojijo očitne razlike med podatki in opisi, ki jih prej, ko je bila vednost o človeškem telesu omejena na nekaj rokopisov in na memorirano znanje, kratko in malo ni bilo možno videti, preveriti ali razkriti.

3.1.1 Tisk in intelektualni pluralizem

Tako se je denimo eden pomembnejših prelomov s srednjeveškimi medicinskimi avtoritetami zgodil takrat, ko je Vesalius odkril, da »Galen za človeško razglaša hrbtenično vretence, ki je v resnici opičje« (Eisenstein, 1997, str. 573). Vendar se tisti pravi novum v tedanji medicini ni zgodil s tem in temu podobnimi odkritji, pravi Eisensteinova, ampak predvsem s skupnim učinkom obstoja različnih pogledov na isti problem, ki so bili naenkrat v tiskani obliki na voljo tedanjim študentom medicine. Ena izmed posledic izuma tiska in razvoja knjigotrštva je bila torej tudi to, da medicinci že v 16. stoletju niso imeli več na razpolago le »enega korpusa besedil«, ki bi, tako kot v srednjem veku, predstavljal vrhovno in edino avtoriteto na njihovem področju, in bi se ga morali »naučiti na pamet ter kot takega prenesti na naslednje generacije: zdaj se je nenadoma tako rekoč vsak od njih v tiskani obliki lahko seznanil z alternativnimi pogledi na posamezen problem, kar je že samo po sebi »klicalo po ponovni oceni zbranih dokazov in spodbujalo nadaljnje empirično preverjanje opisov, ter s tem vodilo k preseženju podedovanih shem« (Eisenstein, 1997, str. 574).

Zaradi prostorske omejenosti naj tu le mimogrede omenimo, da so se podobni procesi dogajali tudi na vseh drugih področjih, iz katerih se je v naslednjih stoletjih razvila sodobna znanost - povsod pa velja, da je renesančni prelom s srednjeveškim načinom mišljenja postal možen šele takrat, ko je bilo srednjeveško znanje v tiskani obliki dano na voljo širšemu krogu učenjakov. Tako je denimo Kopernik kot prvi pravi »pogutenbergovski« astronom imel na razpolago neprimerljivo »širše baze podatkov ter vodnikov in priročnikov kot katerikoli njegov predhodnik« (Eisenstein, 1997, str. 578), s čimer so se mu seveda »odprle možnosti, da pregleda bistveno večji korpus literature, kot je bilo to možno kdajkoli prej« (Eisenstein, 1997, str. 579). Zato je vsaj toliko časa, kot ga je porabil za to, da je zrl v nočno nebo, preživel ob branju starih srednjeveških astronomskih del, pri čemer se mu ni bilo treba ukvarjati ne z njihovim prepisovanjem in memoriranjem niti z mukotrpnimi potovanji od knjižnice do knjižnice, da bi se sploh lahko seznanil z njimi. Z malce cinizma bi lahko celo zapisali, da se je do spoznanja, da se zemlja vrti okoli sonca, lahko dokopal tudi zaradi tega, ker mu je nov način dela omogočil, da je sploh imel na razpolago dovolj časa za razmišljanje o tem problemu – in ker je, podobno kot Montaigne v svojem stolpu v Bordeauxu, v nekaj mesecih »lahko pregledal več knjig, kot so jih učenjaki pred njim videli v vsem svojem življenju, in je zaradi tega lahko v njih opazil tudi večjo stopnjo 'konfliktnosti in razlik' kot srednjeveški komentatorji pred njim«. Pri čemer tudi za razvoj astronomije po Koperniku ni bila ključnega pomena le ugotovitev, da se zemlja vrti okoli sonca in ne obratno, še dodaja Eisensteinova. Potem, ko je to spoznanje postalo splošno sprejeto, je vsaj tako pomembno postalo dejstvo, da so imeli »pokopernikovski« astronomi v tiskani

obliki na voljo »vednost o treh različnih načinih, na katere je bilo možno računati orbite planetov in pozicionirati zemljo v razmerju do sonca« (Eisenstein, 1997, str. 629). Skratka, z izumom tiska je v življenje evropskih izobražencev z vso težo vstopilo spoznanje, da je na isti problem mogoče pogledati z večih različnih koncev – in to dejstvo je imelo za tedanjo Evropo morda celo usodnejše posledice kot posamezna revolucionarna odkritja na različnih znanstvenih področjih.

3.1.2 Tisk in verski obrati

Posebej zanimivo in izjemno težavno je tudi vprašanje, na kakšen način je izum tiska vplival na tedanje versko življenje. Naj na tem mestu zato opozorimo le na eno izmed njegovih številnih posledic – namreč na to, da brez tiska ne bi bilo hitrega in množičnega širjenja heretičnih verskih idej. Tako denimo Luthrove teze pomenijo enega prvih evropskih bestselerjev, saj so med leti 1517 in 1520 izšla v skupni nakladi 300.000 izvodov (Eisenstein, 1997, str. 303), kar je za tedanji čas naravnost fascinantna številka. Še več, z Luthrom je prvič v človeški zgodovini »s pomočjo množičnega medija in v domačem jeziku široka bralska publika dobila možnost, da »sama presodi verodostojnost revolucionarnih idej« (Eisenstein, 1997, str. 303), ne pa, da to zanjo opravi cerkvena hierarhija. Ali, če poanto obrnemo, s pojavom tiska so se v teologiji začeli dogajati podobni obrati kot v drugih znanostih, ki pa so neposredno učinkovali na neprimerno širši krog ljudi kot znanstvena spoznanja. Tisk namreč ni poenostavil le dostopnosti do v latinščini pisanih teoloških študij, namenjenih visoko izobraženim cerkvenim dostojanstvenikom, ampak tudi do pridig v vernakularnih jezikih, namenjenih širokim krogom preprostih bralcev. Oboje pa je v seštevku slej ko prej pripeljalo do zaključka, da je, ne glede na njihovo konfliktnost, tudi v primeru, če verjamemo v istega Boga, poti do njega lahko več – s tem pa tudi načinov njegovega čaščenja.

Zato kar ni mogoče dovolj poudariti dejstva, da prvi založniki-tiskarji še zdaleč niso širili zgolj del, ki bi bila plod preloma s srednjeveškim načinom mišljenja. Še več, ker so se prvi tiskarji-založniki v prvem stoletju tiska ukvarjali predvsem z izdajo tistih del, ki so bila že prej dostopna v rokopisni obliki, je povsem na mestu domneva, da so med njimi prevladovala dela, ki so širila predvsem predsodke, oziroma so pomenila slepo ulico za razvoj novoveške znanosti in novoveškega načina mišljenja. Tista prava in najbolj pomembna sprememba se je skrivala v dejstvu, da je z razvojem tiskarske tehnologije naenkrat postalo možno soočiti več različnih pogledov na isti problem. Čeprav visoko spekulativna, je torej povsem na mestu domneva, da je izum tiska pomenil svojevrsten »infrastrukturni« predpogoj za nastanek razmer, v katerih se je v zahodnem načinu mišljenja začel uveljavljati intelektualni pluralizem, ki je v temelju najedel vero v eno samo in brezprizivno avtoriteto. Več kot na mestu bi bil torej tudi razmislek o tem, koliko je izum tiska prispeval k nastanku ključnih novoveških političnih kategorij, kot so demokracija, toleranca in pluralizem.

4 Knjižno založništvo in začetki informacijske družbe

A prepustimo tako kompleksna vprašanja strokovnjakom za kulturno in politično zgodovino 15. in 16. stoletja. Za našo rabo so na podlagi vsega povedanega pomembne predvsem tri ugotovitve: s pojavom tiska se je v Evropi 15. in 16. stoletja drastično povečala količina informacij, ki so bile tedaj na voljo, standardizirati se je začel način njihovega urejanja, pomembno pa se je spremenil tudi način njihovega hranjenja in dostopanja do njih. Te spremembe v načinu delovanja »intelektualne infrastrukture« so bile seveda v temelju povezane z radikalnimi spremembami v tedanjem načinu mišljenja, opisana narava teh sprememb pa je bila taka, da lahko tvegamo tezo, da se je v renesančni in protestantski Evropi zgodila ne samo intelektualna, ampak tudi informacijska revolucija.

K čemur velja dodati še to, da živimo v kulturi tiska že več kot 500 let, zaradi česar so lastnosti in posledice te prve informacijske revolucije za nas postale samoumevne in neopazne. Natančneje rečeno, bile so samoumevne in neopazne vse dotlej, dokler ni med analitiki sodobnih družb začelo prevladovati prepričanje, da je znanje postalo glavni generator gospodarskega razvoja – pri posredovanju tega znanja pa imajo poleg šolskega daleč najpomembnejšo vlogo informacijski sistemi¹⁰. »Podobno, kot so industrijske družbe v drugi polovici 19. stoletja izumile ekonomsko zgodovino kot tisto znanstveno disciplino, s katero je mogoče razumeti izvore in posledice industrijske revolucije, nas tudi informacijska revolucija ob koncu dvajsetega stoletja usmerja k proučevanju socialnih sprememb, ki so jih povzročile pisava in tiskarske tehnologije«, pišeta Greenspan in Rose. »Če je iz zgodovine knjige sploh mogoče potegniti kako splošno poanto, potem je to nedvomno spoznanje, da je vsaka družba, ki bere, hkrati že tudi informacijska družba«, še dodajata, pri čemer sta vedno in povsod, kadar sta se pojavila, »pisava in tisk pomembno prispevala k ustvarjanju in distribuiranju bogastva, oziroma sta povzročala pomembne kulturne in politične spremembe (Greenspan in Rose, 1999, str. X)«. Drugače povedano, knjižno založništvo lahko razumemo kot prvo industrijo informacij v novoveški Evropi - zato komunikacijski krog knjige ni zgolj model, ki nam pomaga razumeti, na kakšen način komunicira knjiga s svojim okoljem, ampak je tudi pomemben pripomoček za razumevanje geneze sodobnih informacijskih družb. Analize začetkov tiska, kot jih je utemeljila Elisabeth Eisenstein, pa s tega zornega kota še zdaleč niso le eksotične in ezoterične zgodovinske študije obdobja, ki s časom, ki ga živimo, nima nobene neposredne povezave, ampak se v njih skriva nič več in nič manj kot eden izmed ključev za razumevanje sodobnega, na izmenjavi informacij utemeljenega in intelektualno pluralističnega sveta.

¹⁰ Izjemno podučna študija na to temo je denimo Thurow, L. (1999). Building Wealth. New York: HarperCollins Publishers

Ukvarjanje s knjigo kot materialnim objektom in z njeno zgodovino ima na akademski ravni zato dvojen pomen. Po eni strani je tovrstno znanje več kot koristno za vse, ki se ukvarjajo s knjigo profesionalno, saj tako model komunikacijskega kroga kot zgodovina knjige omogočata založnikom, knjižničarjem, knjigarjem in tiskarjem razumeti širši socialni in zgodovinski kontekst, v katerem delujejo. Poleg tega lahko že sam obstoj komunikacijskega kroga knjige razumemo kot dokaz o nujnosti in smotrnosti poklicnega izobraževanja ljudi, ki se ukvarjajo s knjigo, saj nas že sama narava tega kroga opozarja, da je knjiga navkljub svoji navidezni preprostosti izjemno kompleksno komunikacijsko sredstvo – in da zato poklicno ukvarjanje z njo ne zahteva le posebnih tehničnih znanj, ampak tudi obvladovanje specifičnih menedžerskih tehnik, ki lahko temeljijo le na poznavanju zgodovinskega, socialnega, kulturnega in političnega konteksta, ki ga kot komunikacijsko sredstvo vzpostavlja knjiga. S tega zornega kota ne čudi, da so se poleg visokih šol, ki izobražujejo knjižničarje, v zadnjih nekaj desetletjih razvile tudi fakultete, ki na podiplomski – v zadnjih nekaj letih pa tudi na dodiplomski - ravni izobražujejo ljudi za delo v knjižnem založništvu¹¹. Zgodovina knjige in analiziranje komunikacijskega modela knjige pomenita zato svojevrstno presečišče, v katerem se srečujeta izobraževanje založnikov in knjižničarjev¹²: če se je zgodovina knjige kot akademska disciplina v Združenih državah in v Veliki Britaniji začela razvijati prav na oddelkih za knjižničarstvo, je danes postala tudi sestavni del kurikulumata izobraževanja za založnike.

Še več, z njo so knjižničarji, ki so dotlej sodili »na obrobje akademskega življenja« vstopili »v glavni tok kulturoloških in družboslovnih študij« (Greenspan in Rose, 1999, str. X.)¹³, saj si je zgodovina knjige - predvsem zaradi svojega že omenjenega pomena za razumevanje ustroja sodobnih informacijskih družb – našla domicil tudi na mnogih (praviloma ameriških, nemških in britanskih) fakultetah za zgodovino, germanistiko in medijske študije. V tako majhni državi, kot je Slovenija, pa je njen pomen slej ko prej še toliko večji, zato pravzaprav čudi, da se z njo ukvarja le nekaj prosvetljenih in med sabo nepovezanih posameznikov. Če namreč drži, da smo Slovenci kot narod brez države svojo identiteto uspeli ohraniti predvsem s pomočjo tiskane besede, potem pri nas zgodovina knjige ne bi pričala le o naših lokalnih posebnostih, povezanih z razvojem informacijske družbe, ampak bi posegala tudi na področje nastanka nacionalne identitete, s tem pa tudi v vse travme, posebnosti in iracionalnosti, ki zaznamujejo ne samo našo nacionalno zgodovino, ampak tudi naš vsakdan...

¹¹ V Veliki Britaniji je bilo ob koncu leta 2001 denimo 12 fakultet, ki so omogočale tovrstno izobrazbo. Najstarejša, School of Publishing na Oxford Brookes University, se lahko pohvali s šestdesetletno tradicijo izobraževanja založnikov.

¹² V opombi velja povedati, da je tako organiziran tudi predmet knjigarstvo na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in založništvo Filozofske fakultete. Če na dodiplomski ravni seznanja knjižničarje s komunikacijskim krogom knjige, in temeljnimi značilnostmi njegovih segmentov, ter z osnovnimi premisami zgodovine knjige, se na podiplomski ravni razširi v izobraževanje za založnike.

¹³ Eden izmed razlogov za sedanjo krizo slovenskega založništva se slej ko prej skriva tudi v dejstvu, da slovenske založbe za razliko od britanskih na trgu delovne sile nimajo na razpolago ljudi, ki bi premogli dovolj znanja, da bi takoj začeli delati v založništvu, ampak se morajo z izobraževanjem v veliki meri ukvarjati same.

Citirani viri

1. **Darnton, R.** (1990). *The Kiss of Lamourette*. New York: W.W. Norton & Company Inc.
2. **Darnton, R.** (1979). *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopedie 1775-1800*. Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
3. **Eisenstein, E.** (1997). *The Printing Press as an Agent of Change* (combined paperback edition). Cambridge: Cambridge University Press.
4. **Febvre, L., & Martin, H. J.** (1998). *The Coming of the Book* (3rd Edition). London: Verso.
5. "Fast Forward to 2010", Bookseller, 10 March 2000.
6. **Greenspan, E., & Rose, J.** (1998). An Introduction to Book History. V *Book History* (Vol.1). University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
7. **Kapr, A.** (1995). *Johann Gutenberg* (transl. Douglas Martin). New York: Scholar Press.
8. "King's in the Bag", Publishers Weekly, 10 September 1998.
9. **Kovač, M.** (2000). Elektronsko založništvo in sprememba komunikacijskega kroga knjige. V *Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja. Izgradnja knjižničnih zbirk: pridobivanje in izločanje gradiva / VIII. posvetovanje Sekcije za specialne knjižnice, Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Ljubljana, 16. - 17. november 2000* (str. 113-120). Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
10. Print-on-Demand: A Technological Revolution at the service of Cultural Diversity (2000). V *Provisional Proceedings of the First International Workshops for Professionals*. Strasbourg, 20-21 January 2000.

Doc. dr. Miha Kovač je zaposlen na Filozofski fakulteti, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in založništvo

Naslov: Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: miha.kovac@ff.uni-lj.si